

YURIDIK PSIXOLOGIYA

Xujamshukurov Tolibnazar Rashid o'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti ijtimoiy fanlar fakulteti kafedra mudiri, professor Muxamedova Dilbar va amaliy psixologiya yo'nalishi 4-kurs talabasi

Tel: 93 375 34 32

<https://www.doi.org/10.37547/ejar-v03-i02-p3-109>

ARTICLE INFO

Received: 09th February 2023

Accepted: 17th February 2023

Online: 18th February 2023

KEY WORDS

Mehnat psixologiyasi Pedagogik psixologiya Tibbiy psixologiya Huquqiy psixologiya Harbiy psixologiya Sport, savdo, ilmiy va badiiy ijod psixologiya.

ABSTRACT

Bizning davrimiz psixologiya fanining sezilarli darajada rivojlanishi, uning inson faoliyatining barcha sohasiga kirib borishi, ijtimoiy-madaniy rivojlanish muammolarini hal qilishda psixologik tadqiqotlar natijalaridan foydalanish, shuningdek, huquqni muhofaza qilish va huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatini takomillashtirish bilan tavsiflanadi. mansabdor shaxslar. Masalan, advokatlik kasbining professiogrammalarini yaratish, psixologik ta'sir ko'rsatish texnikasi va usullarini ishlab chiqish va hokazo. Bunday masalalarni chuqur o'rganish shaxs va huquqiy faoliyatni psixologik tahlil qilish, jamiyatdagi psixik hodisalarning xususiyatlarini hisobga olishni talab qiladi. huquqni qo'llash shartlari (ehtiyotlar, motivlar, maqsadlar, temperament, munosabat, ijtimoiy yo'nalish va shaxsning boshqa xususiyatlari).

Asosiy qism

Psixologik bilimlarning rivojlanish xususiyatlari nafaqat psixologiyaning boshqa fanlar bilan bog'lanishiga bog'liq. Ular ijtimoiy amaliyotning o'sib borayotgan ehtiyojlari bilan belgilanadi. Ma'lumki, avval psixologiya asosan nazariy (mafkuraviy) fan bo'lgan bo'lsa, hozirda u o'zining kognitiv rolini saqlab qolgan holda sanoat, davlat, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat, sport va hokazolarda professional amaliyot sohasiga aylanib bormoqda. Shunday qilib, zamonaviy psixologiya turli shakllanish bosqichlarida bo'lgan va amaliyotning turli sohalari bilan bog'liq bo'lgan juda tarmoqlangan ilmiy fanlar tizimidir. Odatda, psixikaning faoliyatda rivojlanish tamoyili psixologiya tarmoqlarini tasniflashning asosiy tamoyili hisoblanadi. Shuning uchun, ko'pincha psixologiya sohasining tasnifi inson faoliyatining har xil turlariga asoslanadi. Shu asosda psixologiyaning bir qator tarmoqlari ajratiladi. *Mehnat psixologiyasi* inson mehnat faoliyatining psixologik xususiyatlarini, mehnatni ilmiy tashkil etishning psixologik jihatlarini o'rganadi va ayni paytda psixologiya fanining mustaqil tarmoqlari bo'lgan bir qancha bo'limlarga ega: muhandislik psixologiyasi, aviatsiya psixologiyasi, kosmik psixologiya. *Pedagogik psixologiya* shaxsning ta'lim va tarbiyasining psixologik qonuniyatlarini o'rganish bilan shug'ullanadi. Uning bo'limlariga quyidagilar

kiradi: ta'lim psixologiyasi, ta'lim psixologiyasi, shuningdek, o'qituvchi psixologiyasi va g'ayritabiiy bolalar bilan tarbiyaviy ish psixologiyasi. *Tibbiy psixologiya* shifokor ishining psixologik tomonlarini va bemorning xulq-atvorini o'rganadi. U psixik hodisalarning miyaning fiziologik tuzilmalari bilan bog'liqligini o'rganuvchi neyropsixologiyaga bo'linadi; dorivor moddalarning insonning aqliy faoliyatiga ta'sirini o'rganadigan psixofarmakologiya; bemorni davolash uchun ruhiy ta'sir vositalarini o'rganadigan va ishlatadigan psixoterapiya; psixoprofilaktika va psixogigiena. *Huquqiy psixologiya* huquq tizimini amalga oshirish bilan bog'liq psixologik masalalarni ko'rib chiqadi. *Harbiy psixologiya* jangovar sharoitlarda inson xatti-harakatlarini, boshliqlar va bo'ysunuvchilar o'rtasidagi munosabatlarning psixologik jihatlarini, psixologik tashviqot va qarshi tashviqot usullarini va boshqalarni o'rganadi. *Sport, savdo, ilmiy va badiiy ijod psixologiyasi* va boshqalarni ta'kidlash kerak. Rivojlanish tamoyilini amalga oshirish uchun psixologiya tarmoqlarini tasniflash uning psixologik jihatlariga asoslanishi mumkin, buning asosida psixologiyaning quyidagi qator tarmoqlari ajratiladi:

- *Rivojlanish psixologiyasi*, u turli xil psixik jarayonlarning ontogenezini va insonning psixologik fazilatlarini o'rganadi. Shuningdek, uning qator tarmoqlari mavjud: bolalar psixologiyasi, o'smirlar psixologiyasi, yoshlar psixologiyasi, kattalar psixologiyasi va geriatik psixologiya;
- *g'ayritabiiy rivojlanish psixologiyasi*, yoki maxsus psixologiya: oligofrenopsixologiya, karlar psixologiyasi;
- *qiyosiy psixologiya* aqliy hayotning filogenetik shakllarini o'rganadi.

Psixologiya sohalari tasniflash asoslaridan biri sifatida shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning psixologik jihatlarini ko'rib chiqish mumkin. Bunday holda, "ijtimoiy psixologiya" tushunchasi bilan birlashtirilgan psixologiyaning bir qator boshqa sohalari ajralib turadi. *Ijtimoiy psixologiya* turli uyushgan va uyushmagan ijtimoiy guruhlardagi odamlarning o'zaro ta'sirida yuzaga keladigan psixik hodisalarni o'rganadi. Shuni ta'kidlash kerakki, *umumiy psixologiya psixologiyaning boshqa tarmoqlari orasida alohida o'rin tutadi*. Bu psixologiya fanining boshqa sohasi emas: bu psixologiya tomonidan ochilgan eng umumiy qonuniyatlarni tavsiflash uchun ishlatiladigan maxsus nom. Umumiy psixologiyaning vazifalariga psixologiya metodologiyasi va tarixi muammolarini ishlab chiqish, psixik hodisalarning paydo bo'lishi, rivojlanishi va mavjudligining eng umumiy qonuniyatlarini o'rganish nazariyasi va usullari kiradi. Kognitiv va amaliy faoliyatni o'rganadi. Umumiy psixologiya sohasidagi tadqiqotlar natijalari psixologiya fanining barcha sohalari va bo'limlari rivojlanishining fundamental asosi hisoblanadi. Umumiy psixologiya kursida psixologiyaning umumiy nazariy tamoyillari va eng muhim usullari haqida ilmiy tushuncha beriladi, psixologiyaning asosiy ilmiy tushunchalari tavsiflanadi. Ko'rib chiqish qulayligi uchun bu tushunchalar uchta asosiy toifaga birlashtirilgan: ruhiy jarayonlar, ruhiy holatlar va ruhiy xususiyatlar yoki shaxsiy xususiyatlar. Fanning zamonaviy rivojlanishi, bir tomondan, ilmiy bilimlarning tabaqalanishi, ikkinchi tomondan, integratsiyalashuvi, ayrim tarmoqlarining boshqa sohalarga kirib borishi bilan tavsiflanadi. Bu jarayon ilgari bir-biridan ajratilgan fanlarni bir-biriga bog'lab, yangi ilmiy bilim sohalari yaratishga olib keladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, psixologik va yuridik fanlar o'rtasidagi bog'lovchi bo'lib chiqadigan huquqiy psixologiya kabi fanning tanlanishi tabiiy hodisadir. *Huquqiy psixologiya* - bu

psixologiya va huquqshunoslikni o'z ichiga olgan amaliy fan. Sud protsessi va yuridik faoliyat bilan bog'liq shaxslarning ruhiy sohasi bir qator psixologik xususiyatlarga ega bo'lib, ularning tabiati ular tomonidan turli xil ijtimoiy va huquqiy funktsiyalarni bajarish bilan bog'liq. Huquqiy munosabatlar orbitasida ishtirok etuvchi shaxslarning aqliy faoliyatining o'ziga xosligi huquqiy psixologiyani o'rganishga chaqiriladi. *Huquqiy psixologiyaning umumiy vazifalari* huquqiy va psixologik bilimlarni ilmiy sintez qilish, huquqning fundamental toifalarining psixologik mohiyatini ochib berishdan iborat. *Huquqiy psixologiyaning alohida vazifalari* huquqni muhofaza qilish faoliyatini yanada samarali amalga oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish bilan bog'liq. Bularga quyidagilar kiradi:

- 1) huquqiy normalar samaradorligining psixologik shart-sharoitlarini (shartlarini) o'rganish;
- 2) jinoyatchi shaxsini psixologik o'rganish, jinoiy xatti-harakat motivlarini, jinoiy xatti-harakatlarning ayrim turlarini motivatsiya qilishning o'ziga xos xususiyatlarini ochish;
- 3) huquqbuzarliklar profilaktikasining ijtimoiy-psixologik asoslarini ishlab chiqish;
- 4) huquqni muhofaza qilish faoliyatining (tergov, prokuratura, advokatlik, sud) turli turlarining psixologik qonuniyatlarini o'rganish;
- 5) mahkumlarni axloq tuzatish va qayta tarbiyalash bo'yicha chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish maqsadida axloq tuzatish mehnat muassasalari faoliyatining psixologik qonuniyatlarini o'rganish;
- 6) huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining kasbiy mahoratini oshirish, kasbga yo'naltirish, kasb tanlash, ushbu organlarda ishlash istagida bo'lgan nomzodlarga kasbiy maslahatlar berish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Huquqiy psixologiya toifalar tizimiga, ma'lum tarkibiy tashkilotga ega. Quyidagi bo'limlar ajralib turadi:

1. Huquqiy psixologiya fanining predmeti, vazifalari, tizimi, usullari va rivojlanish tarixini o'z ichiga olgan *uslubiy bo'lim*.
2. *Huquqiy psixologiya* – huquq psixologiyasining huquqni qo'llashning psixologik jihatlarini, shaxsning huquqiy ijtimoiylashuvining psixologik qonuniyatlarini, huquqiy ijtimoiylashuvdagi nuqsonlarga olib keladigan psixologik nuqsonlarni o'rganuvchi bo'limi.
3. *Jinoiy psixologiya* - jinoyatchi shaxsining psixologik xususiyatlarini, umuman jinoiy xulq-atvor motivlarini ham, jinoiy xatti-harakatlarning ayrim turlarini (zo'ravonlik, yollanma jinoyat, voyaga etmaganlar jinoyati), jinoiy guruhlar psixologiyasini o'rganadigan bo'lim.
4. *Tergov-tezkor psixologiya* - huquqiy psixologiyaning jinoyatlarni ochish va tergov qilishning psixologik jihatlarini o'rganuvchi bo'limi.
5. *Sud psixologiyasi* - sud muhokamasining psixologik jihatlarini, sud-psixologik ekspertiza muammolarini o'rganuvchi bo'lim.
6. *Axloq tuzatish faoliyati psixologiyasi* – huquqiy psixologiyaning jinoiy jazo samaradorligining psixologik jihatlarini, jinoiy jazoni ijro etishning psixologik muammolarini, mahkumlar psixologiyasini hamda ularni ijtimoiylashtirish va jazoni o'tab bo'lgandan keyin qayta moslashtirishning psixologik asoslarini o'rganuvchi bo'limi. jumla. *Huquqiy psixologiya usullari*. Huquqiy psixologiyada shaxsni, huquqni qo'llash jarayonida yuzaga keladigan turli psixologik hodisalarni psixologik o'rganish usullari tizimi mavjud.

Ob'ektiv natijalarga erishish uchun bir qator shartlarga rioya qilish kerak:

1) o'rganiladigan hodisalar ularning tabiiy yo'nalishini o'zgartirmasdan, odatdagi sharoitda kuzatilishi kerak. Kuzatish faktining o'zi o'rganilayotgan hodisani buzmasligi kerak;

2) kuzatish o'rganilayotgan hodisaga eng xos bo'lgan sharoitlarda amalga oshiriladi;

3) kuzatishlar orqali material to'plash tadqiqot maqsadlariga muvofiq avvaldan tuzilgan reja (dastur) bo'yicha amalga oshiriladi;

4) kuzatish bir marta emas, balki tizimli ravishda bir shaxsga nisbatan va bir xil hodisaga nisbatan ko'p odamlarda va ushbu hodisaga eng xarakterli bo'lgan turli vaziyatlarda amalga oshiriladi. *To'g'ridan-to'g'ri kuzatish* bilan tadqiqotni shaxsning o'zi olib boradi, u ushbu kuzatish natijalaridan xulosa chiqaradi. Bunday kuzatish tergovchi va sudya tomonidan tergov va sud harakatlari davomida, axloq tuzatish muassasasi tarbiyachisi va boshqalar tomonidan amalga oshiriladi. *Bilvosita kuzatish* ular boshqa shaxslar tomonidan o'tkazilgan kuzatish to'g'risida ma'lumot olgan hollarda amalga oshiriladi. Kuzatishning bu turi o'ziga xos xususiyatga ega: uning natijalari har doim ish hujjatlarida - boshqa shaxslarni so'roq qilish bayonnomalarida, ekspert xulosalarida (sud-psixologik, sud-psixiatriya ekspertizalari) va hokazolarda qayd etiladi.

Xulosa

Huquqiy psixologiyada ba'zi hollarda proyektiv (yoki affektiv) testlardan foydalanish mumkin. Ular shaxsiy munosabatlarni ochib berish uchun mo'ljallangan, chunki ular odamni ularni ochishga undaydi. Ular orasida eng keng tarqalganlari Rorschach testi (siyoh dog'lari yordamida), Myurrey tematik appersepsiya testi (TAT), Rosenzweig testi (fruziya), chizmalar yordamida testlar va boshqalar.

Shaxs so'rovnomalari shaxsning o'zini o'zi qadrlash tamoyiliga asoslanadi. Ular orasida eng mashhuri 384 ta bayonotni o'z ichiga olgan MMPI testidir. Javoblar natijalariga ko'ra, shaxsning psixologik profili tuziladi. Teylor va Eysenkning so'rovnomalari xuddi shunday tuzilgan: birinchisi odamning tashvish darajasini baholaydi, ikkinchisi - izolyatsiya, xushmuomalalik, hissiy nomutanosiblik darajasi. Eysenck so'rovnomasi, qo'shimcha ravishda, temperament turini va ba'zi shaxsiy xususiyatlarni aniqlash imkonini beradi.

Sud-psixologik ekspertiza o'tkazish va huquqbuzar shaxsini o'rganishda eng ko'p qo'llaniladigan testlar.

References:

1. ALEXANDER, W. P. Intelligence, concrete and abstract. Brit. J. Psychol. Monogr. Stippl, 1935, 6, No. 19.
2. BBOWN, W. M. Character traits as factors in intelligence test performance. Arch. Psychol., 1923.
3. CATTELL, R. B. Temperament tests. I. Temperament, Brit. J. Psychol., 1933, 23, 308-29.
4. FLANAGAN, J. C. Factor analysis in the study of personality. Stanford Univ. Press, 1935.
5. LORGE, I. Intelligence: Us nature and nurture. 39th Yearbook. National Society for Study of Education, 1940, Part I, 275-81.
6. MCCARTHY, DOROTHEA. Personality and learning. Amer. Coun. educ. Studies, 1948, Series I, No. 35.
7. SPEARMAN, C. The abilities of man. New York: Macmillan, 1927.
8. WEBB, E. Character and intelligence. Brit. J. Psychol. Monogr. Suppl, 1915, III.